

Képpessy Imre¹**„Szemelvények a politikai és nem politikai magyar emigráció történetéből –
Beszámoló egy konferenciáról²**

A konferencia³ kezdetén Heil Kristóf Mihály, a RETÖRKI operatív igazgatója és a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa köszöntötte a résztvevőket, majd átadta a szót Mezey Barna egyetemi tanárnak, a HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport korábbi vezetőjének, aki hangsúlyozta a történészek és a jogtörténészek közötti tudományos diskurzus fontosságát. A köszöntők sorát Nyári Gábornak, a RETÖRKI ügyvezető igazgatójának beszéde zárta, aki hangot adott abbéli reményének, hogy a különböző tudományterületek közötti párbeszédéből származó új eredmények írásban, egy kötet formájában is meg fognak mutatkozni – amire Mezey Barna ígéretet is tett. Nyári Gábor a konferencia témájának jelentőségét kiemelve röviden szólt a 20. század viharos eseményeit követő újabb és újabb emigrációs hullámokról, amelyekre nemcsak a második világháborút követően, illetve a kommunista diktatúra kiépülésével párhuzamosan, hanem az 1956. évi forradalom leverése után is sor került. Az alapvető kérdést annak vizsgálata jelenti történészi szemmel, hogy miként tudtak a kivándorolt személyek új életet kezdeni, és milyen kihívásokkal kerültek szembe. Fontos kérdést képez annak elemzése is, hogy milyen módon kezelték a befogadó államok a menekülteket, valamint a kivándoroltaknak mennyiben változott a magyar államhoz, illetve a nemzethez fűződő tudata.

Az első előadást Pálvölgyi Balázs, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszékének docense tartotta, aki az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt magyarok hazatérésének kérdését vizsgálta az első világháborút követő években.⁴ Az USA-ba irányuló emigráció egyik csúcspontja az első világháború előtti évekre volt tehető, és ugyan pontos számokat nem tudunk, de közel milliós nagyságrendről beszélhetünk. Az emigráció hátterében gazdasági motivációk álltak, az emigráltak többsége nem a végleges kint maradásban, hanem a hazajövetelben gondolkodott. 1914-ben rengetegen próbáltak hazajönni, miután sokan Magyarországon hagyták a családjukat, és nem akartak jogi problémát abból, hogy nem teljesítik katonai kötelezettségüket.

Miután 1917 decemberében beállt a hadiállapot az Osztrák-Magyar Monarchia és az Egyesült Államok között, a mobilitás rendkívül szűk csatornákon működött. Olaszország hadba lépését követően főként dán és holland kikötőkön keresztül lehetett közlekedni.

A magyar hatóságok a világháború éveiben próbálták felmérni, mi fog történni a kivándoroltakkal. 1915–1916-ban a kivándorlási tanács tagjai azt valószínűsítették, hogy visszavándorlásra fog sor kerülni, amivel kapcsolatban fontosnak ítélték a közlekedési

¹ Adjunktus (PhD). ELTE-ÁJK, Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszék.

² DOI: 10.59558/jesz.2023.4.203

³ <https://www.ajk.elte.hu/content/szemelvények-a-politikai-es-nem-politikai-emigracio-tortenetebol.e.1573>

⁴ A szerzőnek e témakörben megjelent művei közül lásd: Pálvölgyi Balázs: Lehetetlen küldetés: A magyar migrációs politika kihívásai (1900–1924) In Századok, 2018, 152. évf., 1. szám, 127-144. o.; Pálvölgyi Balázs: A magyar migrációs politika alakulása a 20. század első negyedében. In Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közizgatás-tudományi szakmai folyóirata, 2018, 1. szám, 204-222. o.; Pálvölgyi Balázs: Hungarian migrant communities decoupling from the old country in the United States (1900-1920s). In Klimaszweska, Anna – Gałędek, Michał (szerk.): Modernisation, National Identity and Legal Instrumentalism (Vol. II: Public Law). Brill | Nijhoff, Leiden–Boston, 2020, 113-130. o.; Pálvölgyi Balázs: Divergencia vagy aszinkronitás?: A kivándorlás osztrák és magyar szabályozásának útjai, 1867–1914. In Mezey Barna (szerk.): Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2021, 246-253.

kapcsolatok normalizálását, illetve egyes gazdasági reformok végrehajtását, ideértve a földkérdést. Tisza István kormányában pengeváltásra is sor került emiatt. 1918 őszén a Wekerle-kormányzat részére Ghyczy Jenő tanácsos próbált egy akciótervet összeállítani, aki javasolta, hogy az amerikai magyaroknak biztosítsanak földet. A gondolat realizálását jelentősen megnehezítette, hogy a világháború végén megkezdődött az ország területének megszállása. Hozzá kell tenni, hogy azért (is) álltak a kormányzati érdeklődés középpontjában az Egyesült Államokban élő magyarok, mert az általuk hazahozott dollár segíthette volna a hazai gazdaság újraindítását.

1918 decemberében a politikai helyzet súlyosbodásával párhuzamosan felgyorsultak a földreform-tárgyalások. Az őszirózsás forradalmat az amerikai magyar sajtó még üdvözölte, de a menekültek megjelenésével párhuzamosan egyre riasztóbb hírek jelentek meg az amerikai magyar lapokban. A hazatérési kedv folyamatos csökkenésében szerepet játszott az is, hogy a tanácsköztársaság nem foglalkozott az amerikai magyarok kérdésével, és az amerikai magyar sajtóba leginkább csak a rémhírek jutottak el.⁵

1919 augusztusát követően a magyar politikai elit az ország belső problémáinak megoldására fókuszált, de a visszavándorlók kérdése sem került le teljesen a napirendről: Mészáros Károly készített egy tervezetet, amely több százezer visszavándorlóval, illetve az általuk realizálandó gazdasági befektetésekkel számolt. A kormány 1919 őszén tűzte napirendjére a dokumentum megvitatását. A Belügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium 1919/1920 fordulóján készített helyzetértékelést. Miközben a hazai, „hivatalos” sajtó várta vissza a külföldön élő magyarokat, az amerikai sajtóban vezető magyar politikusok próbálták hűteni a kedélyeket. Huszár Károly, Bethlen István és Héderváry Lehel 1920 elején megjelent írásaikban jelezték, hogy komoly problémák vannak az országban.

A békekötést követően kezdődött meg a visszavándorlás előfeltételeinek kialakítása. A kormány angol, illetve olasz társaságokkal tárgyalt a közvetlen úti kapcsolat kialakítása érdekében, valamint próbálták a pénztalálás kérdését is rendezni, amely leginkább az osztrák-magyar bank rendezetlen helyzete miatt okozott gondot. Létrejött egy magyar pénzügyi szindikátus, magyar bankok részvételével, így próbálva megelőzni a csalásokat.

A legfontosabb megoldásra váró problémát a földkérdés rendezése jelentette. Nagyatádi Szabó István foglalkozott a kérdéssel, az általa készített tervezet tükrében a visszavándorlók nem kerültek bele azon személyi körbe, akik földet igényelhetek. Az előadó kiemelte továbbá, hogy az Egyesült Államokban élő magyarok nem szenvedtek el olyan atrocitásokat, mint az ott élő németek. Nem merült fel eltávolításuk a munkaerőpiacról, az ipari körök érdekeltsége megvédte őket. Atrocitásokra ugyan elszórtan sor került, de tömeges internálásra nem. A háború után az amerikai kormány kampányt indított az állampolgárság felvétele érdekében, és a kivándorlás elkerülése érdekében elkezdtek megadóztatni a kivinni szándékozott vagyont. 1921-től a visszavándorlási szabályok Magyarországon is szigorodtak, így végül a tervezett százezrek helyett mindössze 40-60 ezer fő tért haza az Egyesült Államokból.

Nyári Gábor, a RETÖRKI ügyvezető igazgatója a második világháborút követő emigrációs hullámot, illetve annak politikai hátterét, eseményeit mutatta be.⁶ 1945 tavaszán 800 000 és 1 000 000 közötti lélekszámú magyar állampolgár tartózkodott az országhatárokon kívül, leginkább a széthulló Német Birodalom területén, azon belül is főként Bajorországban, illetve Ausztriában. Sok katona volt közöttük, de polgári személyek (főként svábok, illetve a katonák családtagjai) is elmenekültek a Vörös Hadsereg elől, abban bízva, hogy nyugatabbra az amerikai haderő fogja őket elérni. Közülük sokan, nagyjából 725 000-en elkezdtek

⁵ A helyzeten az sem segített, hogy 1922-ig nem működött a konzulátus az Egyesült Államokban, így Magyarország sem tudott hivatalosan az emigrációban élőkkel kapcsolatot tartani.

⁶ A kérdéshez lásd Nyári Gábor: A Horthy-korszak szellemiségének továbbélése az emigrációban. In Közép-Európai közlemények, 2019, 4. szám, 143-159. o., illetve Nyári Gábor: Menekültek az új hazában: A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története, 1945-1956. Unicus Műhely, Budapest, 2018.

szervezetten és szervezetlenül visszatérni Magyarországra. A végleges emigrációt főként a katonák és az értelmiségiek (tanárok, orvosok), illetve a korábbi hivatalnokok választották. Ennek háttérében az állt, hogy a kommunista hatalomátvétel során az internálás nemcsak a Horthy-rendszerhez kapcsolódó személyekre korlátozódott, hanem az értelmiségiekre is kiterjedt.

A kivándoroltak egy része elkezdett aktívan politizálni (hozzá kell tenni, hogy közülük sokan korábban is politikailag aktívak voltak). A többség egyetértett a Horthy-korszak nemzeti-keresztény gondolkodásával, és a magyar állam törvényes képviselőjének az 1939-ben összeült országgyűlést tartották, miután nézetük szerint ez volt az utolsó, amelynek tagjait nem egy megszállt országban választották. Ez képezte az ún. „39-es alap” lényegét. Az emigráció támogatottsága a hazai lakosságon belül számottevő volt, de nemzetközi szinten ennek ellenkezője mondható el. Velük szemben alakultak ki az ún. 47-esek – azok soraiból, akik 1945 után hagyták el az országot. Ők voltak tehát a demokratikus átmenet politikusai. Társadalmi támogatottságuk Magyarországon belül nem volt jelentős, de külföldön eléggé jelentős politikai bázist tudtak kialakítani, miután mind az Egyesült Államok, mind Anglia el tudta fogadni őket a magyarság képviselőinek. Ők a magyarság jogos képviselőit 1945. évi novemberi választásokon indult, demokratikus elveket valló pártok képviselőiben látták, szemben az 1945-ben emigráltakkal, akik minden egyes képviselőt annak tartották, akit 1939-ben megválasztottak – pártállástól függetlenül. A két csoport közötti közjogi felfogásbeli különbség áthidalhatatlannak bizonyult, aminek következtében sosem tudtak egyetérteni egymással.

Az 1945. évi emigráció önszerveződésében fontos szerep jutott a Magyar Szabadságmozgalomnak, amelynek egyik vezetője Farkas Ferenc volt, aki korábban Horthy egyik bizalmasának számított. Vezérezredesei kinevezését ugyan Szálasitól kapta, de tevékenysége nem irányult a nyilas rendszer kiszolgálására. A Szabadságmozgalom legfontosabb célját a magyar menekültek segítése jelentette, akiknek egy részét az egykori koncentrációs táborokban helyezték el, kissé jobb körülmények között, amerikai őrseg alatt. E mozgalom egy év után jelent meg a politikai színtéren, főként az altöttingi országgyűlés szervezése kapcsán, amely végül 1947. augusztus 20-án ült össze. A helyszínválasztás annyiban nem lehetett véletlen, hogy a kalandozó magyarok feldúlták a helyet, a pusztítást azonban egy madonna szobor túlélte, aminek eredményeként zarándokhellyé változott.

Az országgyűlés szervezése 1946 őszén, titokban kezdődött el. A tanácskozás kezdetén az amerikai csapatok megjelentek, gyors razziát tartottak, de nem akadályozták egyébiránt a szervező munkát. Az 1939-ben megválasztott képviselők közül 50-60-an jelentek meg, döntve az országgyűlés összehívásáról. A legfontosabb célt a nyugati szövetségesek számára elfogadható, emigráns kormány létrehozása jelentette. Fontosnak tartották egy olyan testület létrehozását, amely nemcsak a menekülteket, hanem a magyar államot is képviselést is el tudta látni. Az országgyűlés összesen 65 percig tartott, ami alatt nyolc határozatot hoztak. Deklarálták az országgyűlés jogfolytonosságának fennállását, illetve azt, hogy a magyar állam képviselést csak demokratikus választás eredményeként összeülő testület láthatja el. Miután Magyarország 1944. március 19. óta megszállás alatt állt, nézetük szerint az 1939-ben megválasztott parlament tölthette be átmenetileg ezt a szerepet. Miniszterelnökké Farkas Ferencet választották, aki megalakította a Horthy-korszak másod-harmadvonalas politikusaiból álló kormányát, amelynek tagjai között egyetlen nyilas sem volt. Közvetlen célként fogalmazódott meg a nyugati hatalmakkal való kapcsolatfelvétel, Szovjetunió érdekérvényesítésének gyengítését célozva. Ezirányú törekvéseiket nem koronázta siker: amikor a parlament, illetve a kormány tagjait Münchenbe hívták, a generálkonzulátuson az amerikaiak eléggé népes csoport előtt kifejtették, hogy az emigrációs kormány nem folytathatja működését az amerikai megszállt övezetben. Ebben szerepet játszott az is, hogy időközben a demokraták nyertek USA-ban, amelynek eredményeként a Magyar Szabadságmozgalom támogatottsága lecsökkent. Mindez az emigráns kormány lemondásához vezetett 1949 májusában.

Máig vitatott, hogy miként lehet értelmezni ezen országgyűlés működését, miután azt sokáig „nyilas parlamentként” emlegették. A résztvevők névsora nem került elő, de 22 személyt sikerült azonosítani. Közülük hárman voltak felsőházi tagok, négyen elcsatolt területekről érkeeztek, 11-en voltak tagjai a Magyar Élet Pártjának, és négyen tartoztak szélsőjobboldali párthoz.

Az országgyűlés mandátumát illetően egy 1944-ből származó törvényre hivatkoztak, amely annak működését hat hónappal meghosszabbította. Az 1945-ben megválasztott országgyűléssel kapcsolatos legfőbb kifogásuk abban állt, hogy annak megválasztásakor Magyarország megszállt ország volt, így ott nem működhetett független parlament, illetve kormány. (Az érvelésbe azonban annyi hiba csúszott, hogy ezt Bajorországról is el lehetett mondani, hiszen ők maguk is a „megszállóktól” kértek és kaptak engedélyt a működésre, majd végeredményben ők tiltották be a működésüket.) Összegzésként elmondható, hogy az altöttingi országgyűlés nem tudott eredményes lenni. Az emigráció két csoportja között kibékíthetetlenek voltak az ellentétek, de segélyezésben, oktatásban együtt tudtak működni.

A következő előadást Soós Viktor Attila (a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja) tartotta, aki a 120 évvel ezelőtt született, és a Magyar Nemzeti Bizottmány elnökévé választott Varga Béla tevékenységét mutatta be.⁷ Életútjának (nemzetgyűlési képviselő, majd a Nemzeti Főtanács tagja, később a nemzetgyűlés elnöke, illetve az FKGP alapító tagja) rövid ismertetését követően 1947 nyarához érkeztünk, amikor Varga Béla – Kovács Béla letartóztatását követően – emigrációba kényszerült. A parlament korabeli elnökeként személyére eléggé nagy figyelem irányult, így az emigrációba vonulását sem volt egyszerű megszervezni. Az úticél az Amerikai Egyesült Államok volt, ahol Nagy Ferencsel közösen arra az álláspontra jutott, hogy létre kell hozni egy olyan politikai szervezetet, amely képes és alkalmas a magyar nép külföldi képviselésének ellátására. A Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulását 1947. november 15-én jelentették be, és az egység megteremtése érdekében valamennyi, demokrata gondolkodású emigráns politikust csatlakozásra hívták fel. Varga körlevélben fordult azokhoz, akik az 1945 novemberében megválasztott nemzetgyűlés tagjai voltak, levelének tanúsága szerint megtéve az első lépést annak irányába, hogy létrejőjön egy olyan szervezet, amelyet akár az USA, akár az európai vezető hatalmak el tudnak ismerni a magyar nemzet törvényes képviselőjeként. Az Egyesült Államok egyértelművé tette, hogy az emigráns parlamentet és annak végrehajtó bizottságát nem tekinti a magyar állam hivatalos szervnek (ennek megtörténte esetén meg kellett volna szakítani a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolatokat), de ezzel párhuzamosan egyértelmű anyagi, politikai és erkölcsi támogatást kapott a Magyar Nemzeti Bizottmány.

Összesen nyolc bizottságot állítottak fel, lekövetve a kormányzati struktúrát, működésüket a magyar állambiztonság is nyomon követte. A Nemzeti Bizottmány egészen 1956-ig bizalommal tekintett a nyugati államok felé, a forradalom azonban vízváltónak bizonyult, mivel az 1956-ot követő megtorlás egyértelművé tette, hogy az USA nem fog oly módon kiállni a magyar érdekek mellett, ahogy abban a szervezet tagjai reménykedtek. 1956 után a szervezet tevékenysége beszűkült, de Varga Bélát a Szabad Európa Rádióban többször lehetett hallani.

⁷ A szerzőnek az előadás témakörében megjelent írásai közül lásd: Soós Viktor Attila: Az Állami Emigrációs Bizottság és a magyar emigráció. In Haász Réka – Katona Klára – Sz. Nagy Gábor – Ring Orsolya (szerk.): Egy élet emléke – egy emlék élete. Tanulmányok Simon István emlékére. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021, 143–154. o.; Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018., továbbá: Soós Viktor Attila: Az MSZMP viszonya az emigrációhoz az állampárt vezető testületei üléseinek tükrében. In Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila – Szilágyi Gábor – Szöts Zoltán Oszkár (szerk.): Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok. Magyarország és a világ 1945 után. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 203–250. o.; Soós Viktor Attila – Szalai Viktor (szerk.): Msgr. Varga Béla – 43 év száműzetés. Közli Horváth József Népfőiskola, Agyagosszergény, 2024.

A politikus végül 1990-ben térhetett haza Magyarországra, amikor körelnökként köszönthette az első demokratikusan választott parlament tagjait. Politikai aktivitásának közjogi eredményei szerények voltak, az emigrációban betöltött szerepe azonban annyiban mégis fontos volt, hogy az 1945-ben megválasztott parlament szellemiségét élte, és a szabadság, függetlenség gondolata mellett kiállás kísérte végig egész életútját.

M. Madarász Anita (az ELTE Bölcsészettudományi Karának tanársegédje, illetve a NEB tudományos főmunkatársa) az Egyesült Királyságba kivándorolt magyar helyzetét mutatta be, feltéve mindenekelőtt a kérdést: miért viseltettek az angolok jóindulattal a magyarok irányába?⁸ Vizsgálatának további fókuszpontját annak elemzése képezte, hogy mennyire volt jól felépített az angolok propaganda-rendszere,⁹ és milyen valóság fogadta az Angliába érkezett menekülteket?

Az angol kormányzat politikai motivációinak háttérében egyértelműen a Szezei-válság állt,¹⁰ amelynek döntő szerepe volt az nemcsak az 1956. évi magyar forradalom, de az Egyesült Királyság jövőjére nézve is. A szigetországban ez volt a döntő pillanat, amikor realizálni kellett, hogy az egykori nagyhatalmi státusz elveszett, és a második világháborút követő változások eredményeként (gondolva gyarmatbirodalmuk elvesztésére) másodrendű hatalommá váltak. A szezei válság túlmutatott egy sikertelen katonai műveleten, és azon kérdés generátorává vált, hogy mi Nagy-Britannia helye a világban? Anthony Eden akként fogalmazott, hogy a válság nem változtatott semmin, inkább csak feltárta a realitást, aminek eredményeként alaposabban át kell gondolniuk a világban betöltött pozíciójukat.

1956. évi forradalmat illetően vitatott, hogy mekkora felelősség terheli a brit kormányzatot. A korabeli közvélemény mindenesetre több alkalommal is ítéletet mondott a kabinet felett.¹¹ Angliában is rámutattak a miniszterelnök felelősségére, miszerint az elhibázott katonai akció a Szovjetuniót bátorította a brutális erőszak alkalmazására. Egedy Gergely álláspontja szerint Eden egyáltalán nem nézett szembe azzal, hogy a szezei ügy remek precedenst kínált Magyarország esetében is a nagyhatalmi beavatkozásra, másrészt a nyugati világ egységének megbontásával megnehezítette a szovjetekkel szembeni egységes fellépést is. Más szavakkal élve: Szezei ajándék volt Hruscsov számára.

A magyar menekültekkel kapcsolatos angol kormányzati politikát illetően a politikai mozgatórugót egyfelől a szezei események miatti felelősségérzet,¹² másfelől a brit kormány azon szándéka jelentette, hogy tudatosan próbálták elterelni a figyelmet a szezei válságról. Angliába 1956 november közepétől folyamatosan érkeztek a magyar menekültek, összesen körülbelül 20–22 000 személyről beszélhetünk. Az egy évtizednyi kommunista propaganda eredményeként sokakban az a hit élt, hogy a Nyugat egyet jelent *El Doradóval*. Holott, az Egyesült Királyságot 1945-öt követően katonai, politikai, pénzügyi válságok sorozata sújtotta, gyarmatbirodalmuk elvesztésének következtében. A brit politikusok számára kellett egy terület,

⁸ A kérdésről lásd bővebben: M. Madarász Anita: *Ami a 6:3 után jött. Brit–magyar külkapcsolatok 1956–1970 között. Mire képes a kultúra és a propaganda a hidegháború idején?* Budapest, 2017. PhD értekezés.; M. Madarász Anita: *Kulturális csatatér – Brit-magyar diplomácia, 1945-1970.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023.; illetve M. Madarász Anita: *Brit-magyar kultúrdiplomácia, 1945-1950.* In Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila – Szilágyi Gábor – Szóts Zoltán Oszkár (szerk.): *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok: Magyarország és a világ 1945 után.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2023, 671-692. o.

⁹ Lásd: M. Madarász Anita: *Nagy-Britannia közép-kelet-európai politikája a hidegháborúban. Fejezetek a brit-magyar kulturális diplomácia történetéből.* In *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat*, 2023, 2. szám, 30-60. o.

¹⁰ Lásd: Marinovich Endre – Dévavári Zoltán – Földváryné Kiss Réka – Sáringer János – Soós Viktor Attila (szerk.): *A szezei válság és Magyarország 1956. Diplomáciai iratok az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, illetve a szezei válság történetéhez.* Veritas, Budapest, 2016.

¹¹ Egy Hamburgban szervezett tüntetésen a következő felirat szerepelt a diákok plakettjén: „Eden Budapest gyilkosa”.

¹² A magyar forradalomról Violet Bonham Carter a következő sorokat vetette papírra: „a reménytelen esélyekkel szembeni magasztos bátorság igazi példája. Szívszorító. A mi ostobaságunk elterelte a világ figyelmét erről a tragédiáról. Ezt nem tudom megbocsátani.”

ahol fel lehetett mutatni, hogy maradt tényleges befolyásuk a nemzetközi folyamatokra. Ennek érdekében állították fel 1948-ban az *Information Research Department* (IRD), amely a Külügyminisztérium kötelékében 1977-ig nagyon hatékonyan működött. Tevékenységének vizsgálata azért is nélkülözhetetlen, mert a britek Közép-Európa-politikáját csak a propaganda tükrében lehet igazán megérteni.¹³

Érdeemes megvizsgálni a menekültek között szétosztott üdvözlő szöveget: „*Magyar barátunk, szeretettel üdvözljük angol földön. Az angolok csodálattal tekintenek a magyarokra, és együtt osztoznak fájdalmukban. A szabadságharc menekültjei szívesen látott vendégek ebben az országban.*” A kormányzat politikai motivációi mellett le kell szögezni, hogy 1956 őszén a magyar forradalom iránti szimpátia a korabeli angol társadalomban osztály- és politikai nézeteken átívelően érvényesült, és a korabeli angolok közül sokan abban a hitben éltek, hogy – Magyarországhoz képest – a paradicsomba értek a magyar menekültek. A korabeli visszaemlékezések tükrében az angol társadalom tagjai igyekeztek segíteni, nagyarányú gyűjtési akciókat szerveztek, illetve alapítványok létrehozatalára is sor került a menekültek segítése érdekében. Ezen társadalmi ambíciókat a kormány is támogatta. A korabeli sajtóban a magyar menekülteket angyali arcú gyerekek képeivel ábrázolták, és annak ellenére, hogy a magyar menekültek kétharmada fiatal férfi volt,¹⁴ inkább a gyerekek, nők és az öregek jelentek meg a képi illusztrációkban.

Nagy-Britannia azonban kultúrsokként jelentkezett a menekültek számára. A vonat koszos volt, az ablakból nyíló kilátás megdöbbenetete a menekülteket. Az elképzelésekhez képest egy zord és szegény országba érkeztek, miközben a kormányzat a magyar menekülteknek munkát és szállást ígért. Nagy-Britannia összesen 21 000 menekültet fogadott be, az ehhez szükséges infrastruktúrát gyorsan kiépítették, de az is egyértelművé vált, hogy befogadásuk megfelelő magaviselethez kötött, amely leginkább a lassú, de biztos asszimilációban öltött (volna) testet.

A magyar menekültek azon részének is csalódnia kellett, akik csak átmeneti megállóként tekintettek Angliára, hiszen az angol hatóságok nem akartak eleget tenni azon előzetes ígéreteknek, miszerint mindazokat, akik nem kívánnak Angliában maradni, elszállítják más országba,

Azok számára is gyorsan jött a kijózanodás, akik Angliában kívántak letelepedni, miután hónapokon keresztül vártak, hogy munkát és szállás kapjanak a letelepítési központokban. A zsúfoltság, a rossz étkeztetés, tisztálkodási lehetőséget hiánya miatt feszültségek robbantak ki magyarok és britek között. Egy vita során még az is elhangzott, hogy egy évtized alatt ugyan Magyarországon sokszor becsapták őket, de nem annyiszor, mint néhány hét leforgása alatt az angolok.

Az elhidegülés mindkét irányból jelentkezett: egyre többször lehetett találkozni azzal a véleménnyel, miszerint a magyarok nem akarnak munkát találni, nem akarnak nyelvet tanulni, helyette berúgnak és verekednek. Az angoloknak az sem tetszett, hogy a magyarok közül sokan Észak-Amerikába akartak tovább menni, így 1957 elejére kihalóban volt a szimpátia, aminek eredményeként a hősiess státuszuktól megfosztott magyarok fenyegető kívülállóként jelentek meg az angolok számára. A realitásokkal szembesülve a menekültek közül többen a Magyarországra való visszatérést fontolgatták, ami viszont a Nyugat számára eredményezett volna erkölcsi veszteséget, hiszen ki akarhatta volna az elnyomó keletet választani a szabad nyugattal szemben?

Andreides Gábor (a NEB tudományos főmunkatársa) egy deklaráltan tranzitországról,

¹³ A BBC is átvette a hivatalos üzenetet: „be kell engedni a napfényt Közép-Európába, amit csak a nyugati hatalmak tudnak megtenni.”

¹⁴ Ehhez hozzátartozik, hogy a fiatal, képzett személyeket szinte azonnal munkába lehetett állítani, így a propagandisztikus elemek ellenére a személyi összetétel kedvező volt a brit kormányzat számára.

Olaszországról¹⁵ beszélt, kiemelve, hogy mélységi kutatások e témában napjainkig nem születtek. Az olasz állam három periódusban találkozott a magyar emigrációval, először 1945 előtt, amikor főként a numerus clausus és gazdasági okok vándoroltak ki Magyarországról, majd 1945 és 1956 között, amikor a politikai tényezők álltak a kivándorlás háttérében, illetve az 1956. évi forradalom leverését követően.

Olaszország borzasztó társadalmi-gazdasági krízissel vészelté át a második világháborút, ami szerepet játszott abban, hogy az olasz kormány hangsúlyosan ideiglenes jelleggel mindössze 2000 menekült befogadásáról döntött 1956 novemberében.¹⁶ Miután Nyugat-Európa államaiban egyre kevesebb információ állt rendelkezésre a keleti blokkban lévő viszonyokat illetően, a humanitárius katasztrófa elkerülése mellett az olaszok célja az információszerzésre is irányult, amiben főként a bécsi nagykövetség munkatársai játszottak meghatározó szerepet.¹⁷

A magyar menekültek körében nagyon nehezen tudtak toborozni, amiben nemcsak a „befogadás” deklaráltan ideiglenes jellege játszott szerepet. Az terjedt el a menekültek körében, hogy az Olasz Kommunista Párt annyira erős, hogy nemhogy a szabad véleménynyilvánítás nem lesz biztosított számukra, de egyenesen koncentrációs táborokba fogják őket zárni. Az olasz diplomaták ennek ellensúlyozása érdekében fokozták a terepmunkát, minden egyes magyar menekültnek elmondták, hogy ilyesmiről szó nincs. Hangsúlyozták, hogy az elszállásolás a tenger mellett lesz, próbálták ez ügyben a menekültek érzelmeire is hatni. A kormány tisztviselői mellett az Olasz Vöröskereszt is aktív szereplőjévé vált a segélyszállítmányok gyűjtésének, transzferének, illetve több olasz egyetem hallgatói is Bécsbe mentek, felajánlva segítségüket.¹⁸ Az olaszok szinte minden egyes ausztriai menekülttáborban jelen voltak, ahol interjúkat készítettek a menekültekkel. Az 1956 végén Eisenstadt és Stadtkirche-i táborban gyűjtött adatok tükrében a megkérdezett személyek 28 százaléka a deportálástól való félelem, míg 27 százaléka letartóztatástól való félelem miatt hagyta el Magyarországot. 17 százalék konkrétan meg nem nevezett októl való félelem miatt döntött a kivándorlás mellett, míg 14 százalék olyan országban akart élni, ahol az emberi jogokat tiszteletben tartják. A megkérdezettek 76 százaléka hitt az ENSZ beavatkozásában, és 82 százalékuk hallgatott nyugati rádiókat. A korabeli politikusok közül Maléter Pál támogatottsága 77 százalékon állt, Mindszenty Józsefé szintén 77 százalékon, míg Nagy Imre 71 százalékuk bizalmát bírta. Kádár János elutasíthatósága ehhez képest 97 százalékos volt.

Fumerol jelentése szerint a menekültek többsége Olaszországról csak olyasfajta közhelyeket ismert, tényleges ismereteik nem igazán voltak, ahogy az olasz nyelvtudás is ritka volt. A menekültek többsége fiatal, megfelelő iskolázottságot nélkülöző férfi volt. Az interjúk tükrében leginkább az olyasfajta gyakorlati kérdések foglalkoztatták őket, hogy mennyibe kerül egy öltöny, illetve egy pár cipő? A menekültek mihamarabb dolgozni szerettek volna, hogy elegendő pénzt tudjanak keresni saját maguk és családtagjaiknak számára, és közép-hosszú távon egy új, független Magyarország megalapításán akartak dolgozni. Azok, akik Olaszországban maradtak, gyorsan be akarták fejezni tanulmányaikat, főként művészeti, zenei szakokon.

¹⁵ Andreides Gábor: A magyar-olasz kapcsolatok, 1945-1990. In Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós (szerk.): Magyarország külkapcsolatai (1945-1990). ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2021, 465-487. o.; Andreides Gábor: Italian diplomacy and the Hungarian revolution of 1956. In Pál István – Búr Gábor – Stempler Ádám (szerk.): Followed by the Affected Compassion of the Free World The 1956 Revolution from Different Perspectives. Eötvös Loránd University Press, Budapest, 2023, 35-48. o.

¹⁶ A kvótát 1957-ben emelték 4000 főre.

¹⁷ Angelo Antonio Fumarola több alkalommal is hosszabb terjedelmű jelentések útján tájékoztatta az olasz kormányt a magyar menekültekkel kapcsolatos tapasztalatairól.

¹⁸ Elsőként a Padovai Egyetem aktivizálta magát e tekintetben, amelynek hallgatói a menekültek toborzásában is részt vettek.

Az erőfeszítések eredményeként 1957 februárjában 3545 menekültet sikerült Olaszországba szállítani, amit követően az olasz kommunista párt ellen irányuló szimbolikus politizálás követett. Ugyan tengerparti szállást nem tudnak mindenkinek biztosítani, de arra ügyeltek, hogy kommunista irányítású falvak, városok mellé telepítsék le a menekülteket, szembesítve az olasz kommunistákat a szocializmus következményeivel.

A konferencia délutáni szekcióját Szekér Nóra, az ÁBTL kutatási osztály vezetőjének előadása nyitotta meg, aki áttekintve az Atlanti-óceán túlsó felé, a Nobel-díjas magyar tudósok beszerzésére irányuló (sikertelen) törekvéseket mutatta be.¹⁹ A korabeli elnevezést idézve marslakóknak nevezett magyar tudós-generáció, amelynek sikerült „beszivárognia” a világ egyeteméibe és kutatóintézetibe, egy közös ismertetőjeggyel rendelkezett: egy nyelvet sem tudott akcentus nélkül beszélni. Budapest ugyanazon részéről érkeztek, és a marslakó elnevezés Szilárd Leó Enrico Ferminek adott válaszára volt visszavezethető.²⁰

Azon körülményt, hogy a 20. században 15 magyar származású tudós kapott Nobel-díjat, a tudománytörténet napjainkig elemzi.²¹ A kérdéssel Thomas Kahn foglalkozott. A „marslakók” nagyon fiatalon (19–23 évesen) elhagyták Magyarországot a numerus clausus miatt. A magyar identitásukat megőrizték, és az emigrációban váltak egységes csoporttá. A magyar nyelvhez nagyon erősen ragaszkodtak, ami nem volt általános a (magyar) kivándoroltak körében. A nyelv megőrzése tudatos döntés eredménye volt, ami miatt többen életük végéig akcentussal beszéltek az angolt.²² Palló Gábor tudománytörténész kutatásai alapján tudjuk, hogy a „marslakók” egymás házaiban aludtak, ajánlólevelek tömegét írták egymásnak Németországban, illetve Amerikában. Gyakoriak voltak a társasági rendezvények, és ugyan voltak viták közöttük, de ugyanabban a cipőben jártak. Hasonló stílus, gyors, szellemes érvek, bámulatosan széles műveltség jellemezte őket, de összekötötte őket a humor is. A közös nevezőt a századforduló Budapestjében lehet megtalálni, miután a korabeli elit középiskolákban (ide sorolva a fasori, illetve a piarista gimnáziumot, a főreált, valamint a mai Trefort gimnázium elődjének számító mintagimnáziumot) sajátos képzés folyt. Olyan modern elveket valósítottak meg az oktatásban, amelyek a mai közoktatásból teljesen hiányoznak. Egyfajta holisztikus szemléletmód jellemezte a pedagógusok munkáját, akik a matematikát, fizikát, humán tárgyakat szervesen összekapcsolva tanították. Nagyon erős volt a természettudományos alap, az oktatók egy része egyetemen is tanított, de úgy vélték, a matematikát nem lehet az etika nélkül megérteni. Wigner Jenő életének legfontosabb útravalóját a matematika-tanárától kapta, aki azt tanácsolta neki, hogy válasszon egy szeretett verset, tanulja meg, és a bármi gondja lesz az életben, várja meg, hogy melyik sor jut eszébe, és abban rejlik a megoldás. A fizikus számára bevált a tanács, akinek Vörösmarty Mihály versei segítettek bizonyos tudományos kérdések megoldásában. Teller Ede számára hasonló szerepet töltött be Ady Endre, míg Szilárd Leó Az ember tragédiájához fordult több alkalommal tanácsért.²³

A magyar állambiztonság számára ezeknek a tudósoknak megközelítése kiemelt fontossággal bírt. A kezdeti kísérletek a beszerzésükre azonban teljesen eredménytelenek voltak. Nem ismerték a nyugati világot, azt hitték, hogy szimpatizálnak a szocializmus ügyével.

¹⁹ Lásd: Szekér Nóra: Fedőneve: Marslakó: Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023., Szekér Nóra: Fedőneve: Marslakó: A magyar tudósemigráció megfigyelése Szilárd Leó példáján keresztül. In Palasik Mária – Pócs Nándor (szerk.): Titkos hidak – Az állambiztonság és az emigráció kapcsolatai 1945-1989. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest–Pécs, 2021, 131-160. o.

²⁰ Fermi egy tudományos konferencián azt fejtegette, hogy nem lehet kizárni a földön túli élet lehetőségét, amire Szilárd Leó azt felelte, hogy biztos annak létezésében, hiszen a magyarok a földön túlról érkeztek.

²¹ „Magyar jelenségként” hivatkoznak rá a tudománytörténet képviselői.

²² Az emigránsok körében megfigyelték, hogy akik felhagytak anyanyelvük használatával, a tudatos, precíz gondolkodásra való képességüket is elveszítették ezáltal. Erre példa Polányi Mihály, aki vegyésznek indult, de végül filozófiát tanult, mert a természettudományokhoz szükséges koncentrált gondolkodásra képtelenné vált.

²³ Szekér Nóra: A magyar Nobel-díjasok kulturális háttéré és Harsányi János példája. In Simon János (szerk.) Egy csodálatos magyar elme: Harsányi János élete és munkássága. CEPoliti Kiadó, Budapest, 2019, 23-65. o.

Teller Edét és Szilárd Leót éveken akarták ügynökként beszervezni, sőt, Tellerre egészen Oppenheimer ügyéig kommunistaként tekintettek, mégsem érték el eredményeket.

A magyar tudósok az együttműködés gondolatától több okból is mélységesen elzárkóztak. Egyrészt figyelték őket az amerikaiak, ők pedig nem akarták a megszerzett bizalmat eljátszani. Korlátozott eredményeket a Kádár-rendszerben sikerült felmutatni, amikor a Magyarok Világszövetségén keresztül sikerült középük férközni. Amikorra azonban a tényleges beszervezés megindulhatott volna, a „nagy célpontok” meghaltak, így végül egyedül Gábor Déneshez sikerült közelebb jutni. Teller Ede határozottan elutasította az együttműködést, noha családját a Rákosi-rendszer legkegyetlenebb módszereivel törték meg.

Nagymihály Zoltán (RETÖRKI tudományos segédmunkatársa) azzal a felvetéssel kezdte meg előadását, hogy létezik-e harmadik út egy olyasfajta helyzetben, amikor az egyik oldalon állnak azok, akik miatt el kellett hagyni az országot, míg másik oldalon azokat találjuk, akik befogadták a kivándorolt személyeket.²⁴ A harmadik út keresése az emigránsok köréből elsősorban azokat jellemezte, akik a Látóhatár, Új látóhatár című folyóiratokhoz kötődtek. A Látóhatárt 1950-ben fiatal parasztpártiak alapították, és az emigráció bal oldalával azonosították magukat. A Látóhatár 1962-től Magyarországon jelent meg, így született meg annak szellemi utódjaként Új látóhatár, amelyet egészen 1989-ig Münchenben adtak ki.

Három vitát kell kiemelni, amelyek közül az első Kovács Imre 1951-ben, „A szellem szuverenitásért” címmel megjelent írása miatt indult. Az írás a kis nemzetek jövőjére fókuszált, a kérdést a szerző nem a hidegháborús kontextusban vizsgálta. Kovács reálisnak tekintette, hogy idővel egyfajta „világkormány” jöjjön létre, de úgy gondolta, hogy az amerikaiak hidegháborús győzelme esetén sem lehet biztosra venni a magyar önállóság visszaszerzését. Az egyedüli lehetséges forgatókönyvnek az okos beilleszkedést tartotta. A határon túli magyarok kérdésével kapcsolatban a határok feszegetését nem tartotta célravezetőnek, de szerinte a magyar nemzet lelki egységéről nem lehetett lemondani, amiatt sem, mert egyedül etnikai egységben tartotta lehetségesnek a bármiféle föderációhoz, konföderációhoz való csatlakozást. A szöveg az Egyesült Államokban élő magyarokat felhaborította. Sokan a befogadó ország iránti hálátlanságot rótták fel a szerzőnek, de Bíró Benedek értékelése szerint a Látóhatár köré csoportosuló egyfajta „magyar filozófia” megteremtésével próbálkoztak. Az esszének az USA-ban is komoly visszhangja lett, ugyanis ekkor zajlott az ún. levélügy. Kovács Imre Pap Istvánhoz írt, 1950 januárjában kelt leveléből „kiderült”, alapvető különbségek voltak közte és a Szabad Európa Bizottság tagjai között, aminek eredményeként elbocsátották. Sulyok Dezső a későbbiekben akként értékelte a levél tartalmát, amely teljes összhangban volt A szellem szuverenitásában foglaltakkal. Kovács elbocsátása valójában annak szólt szerinte, hogy ő

²⁴ Az előadónak e témában megjelent írásai közül lásd: Nagymihály Zoltán: Emigrációs helyzetkép forradalom előtt és után: A Látóhatár szerepe (1956-1962) In Bank Barbara – Kahler, Frigyes (szerk.): Utak és útkereszteződések: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület, Budapest, 2013, 531-552. o.; Nagymihály Zoltán: Az emigráció „jeles” emlékei: Az 1956-os forradalom alapkérdéseinek értékelése a Látóhatár és az Új Látóhatár ünnepi számainak tükrében. In Székér Nóra – Nagymihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelen ünnepek a diktatúrában: pillanatképek a kommunista emlékezetpolitika valóságából. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015, 95-115. o.; Nagymihály Zoltán: Törésvonalak és utak a „légüres térben”. Két eset az emigráns Látóhatár köreiből. In Alexa Károly (szerk.) Magyar Látóhatár: Borbándi Gyula emlékkönyv. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015, 73-93. o.; Nagymihály Zoltán: Emigrációs Látóhatár: Szemelvények az 1950-es évek magyar emigrációs közgondolkodásából. In Szuly Rita – Kránitz Péter Pál (szerk.): Társadalom térben és időben: Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről. Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, Budapest–Piliscsaba, 2015, 207-217. o.; Nagymihály Zoltán: „Azért maradtunk meg, hogy most segíthessünk”. A magyar emigráció kapcsolata a rendszerváltó Magyarországgal (1987-1990). In Szeredi Pál (szerk.): A szétválás fél éve: 1989 ősze. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2020, 11-75. o.; Nagymihály Zoltán: „Odahaza [...] valami nagy dolog történik”: Egy 1956-os emigráns vita tanulságai az „előre nem látott forradalom” tükrében. In M. Kiss Sándor – Nagymihály Zoltán (szerk.): Sorsok és horizontok: Tanulmányok a magyar forradalom hatvanötödik évfordulóján. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, Budapest, 2021, 273-293. o.

szembe mert szállni az amerikaiakkal, míg a Free Europe alkalmazottjainak csak olyat volt szabad leírniuk, ami az USA-t pozitív színben tüntette fel. A Látóhatár ezzel szemben egy magyar emigránsok pénzéből szerkesztett folyóirat volt, amiben az emigráns politikusok olyasfajta nézeteket is közölhettek, amelyek nem vágtak egybe az amerikaiakéval.

1956 elején a Látóhatár az emigráció helyzetéről és szerepvállalásáról közölt vitát. Kovács Imre a felszabadulás fogalmának a nemzetközi politikában, az emigráció körében, illetve Magyarországon létező eltérő értelmezését taglalta. Egyesek az nyugati, amerikai bevonulásban bíznak, míg mások az oroszok tartós jelenlétével számolnak, ami kompromisszumot feltételezett a lakosság részéről. Kovács elhibázottnak gondolta azt a gondolatot, amely a feltétlen katonai beavatkozással számolt. Borbándy Gyula szintén a kompromisszumot kereste, elfogadhatónak tartva Magyarország katonai semlegességét. A nyugati államokat legfeljebb diplomáciai akciókra látta hajlandónak, míg az emigrációt felkészületlennek vélte a demokratikus átmenet levezénylésére.

A Látóhatár szerkesztőségének egy része 1956-ot követő években a harmadik utas megoldás helyett a „második utat” választotta, aminek eredményeként az újság „hazaköltözött”, és ennek eredményként született meg az Új Látóhatár. A magyar út megtalálásként ünnepelték az 1956. évi forradalmat, a demokrácia és a szocializmus vegyítése mellett tették le voksukat. A harmadik út egyik előfeltételéként tekintettek az erős Egyesült Államokra.

Semsei Ferenc (az ÁBTL tudományos kutatója) Püski Sándor amerikai könyvkiadójának megalapítását és terjesztői hálózata kialakulását rekonstruálta előadásában. Püski első külföldi útjára 1966-ban került sor, amikor disszidált fiait látogatta meg egy éves vízum segítségével. A kialakult emigrációs erőterben nehezen helyezkedett el. Püski kiadványállalatának 1950-es évekbeli államosítását követően igyekezett több alkalommal igyekezett visszatérni a könyvkiadás világába, azonban ebbéli próbálkozásait nem koronázta siker.

A kitelepülés lehetősége 1971-ben, az első anyanyelvi konferenciát követően nyílt meg Püskiek számára. A konferencián való részvétele, illetve a „hivatalos” Magyarország által kisajátított Magyarok Világszövetségével való együttműködése azonban kétségeket ébresztett az emigráció egyes tagjaiban Püski szándékait illetően.

A modern tankönyvkiadásért harcba szálló Püski a Nemzetörtől kapta az egyik legkomolyabb támadást. A müncheni székhelyi, szabadságharcos folyóirat kezdetben szépirodalmat közölt, majd publicisztikai írások is megjelentek benne. A Nemzetör trójai falóként aposztrofálta a Püski által hirdetett politikamentes együttműködést, amelynek valójában a kommunista színezetű könyvek „becsempészésére” irányult az emigráció körébe. Püski, környezete tanácsára nem reagált a vádakra. Kovács Imre megvédte Püskit, miután nézete szerint ő nem az egyetlen egyetemes igazságot akarta bemutatni, hanem teret engedett különböző álláspontok megjelenésének.

Püski emellett érdeklődést mutatott a határon túli magyarság sorsa iránt. Kiadásában jelent meg 1983-ban Duray Miklós Kutyaszorító című műve. Duray a felvidéki magyarság helyzetének bemutatásán keresztül hívta fel a figyelmet a magyar kormány be-nem-avatkozási politikájának kudarcára, a Csoóri Sándor által írt bevezető a kommunista berendezkedés kritikájává vált. A kötet megjelenésére a hatalom is reagált: Durayt elmeógyógyintézeti kezelés alá vették, Püskit pedig nem engedték hazatérni.

Püski 1987-ben részt vett az első lakiteleki találkozón, ahol a független, saját sajtó jelentőségét hangsúlyozva felajánlotta a tanácskozás jegyzőkönyvének megjelentetését, és ekkor fogalmazódott meg Püskiben a hazatelepülés gondolata. Püski kapcsolati hálójának kialakulása hosszú folyamat eredménye volt, a hivatalos Magyarországgal szemben tanúsított kompromisszumkészségét az emigráció egyes tagjai nem tudták értelmezni, könyvkiadói mentalitása nem a haszonszerzésre irányult, hanem olyanoknak kívánt megjelenési lehetőséget biztosítani, akikkel még, ha nem is értett egyet, gondolataikat fontosnak találta.

Kovács-Szépvölgyi Enikő (HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs) az első világháborút követő gyermeküdültetéséről adott elő, amely a magyar gyermekek ideiglenes migrációjához és nem emigrációjához kapcsolódik.²⁵ Az első világháborút követően a szülők és a magyar állam számára is fontossá vált, hogy minél többen részt vehessenek a külföldi üdültetési akciókban.²⁶ A program megvalósításán keresztül lehetőséget láttak a politikai elszigeteltségből való kitörésre, illetve szociális gondoskodási, illetve közegészségügyi vetülete is volt a gyermeküdültetés népszerűsítésének. A szervezők társadalmi szervezetek volt. Öt ország kapcsolódott be a programba, az ezirányú kutatások főként Hollandiára, illetve Belgiumra összpontosultak, de Svájcban, Svédországban és Angliában is üdültek magyar gyerekek. Rottenbiller foglalta össze az Országos Gyermekvédő Liga 30 éves történetét, az általa közölt számadatok képezik mai napig a kutatások bázisát, állami nyilvántartás ugyanis egyáltalán nem készült.

A gyermeküdültetésnek kedvezett a változó nemzetközi környezet. A győztes államokat a kezdetben nem igazán érdekelték a volt központi hatalmak területén jelentkező problémák, és nem terveztek humanitárius akciókat sem. Ugyanakkor nemcsak egyes magánszemélyek, hanem hivatalos politikusok is (többek között Herbert Hoover) felismerték a gyermekeket célzó akciók fontosságát, aminek eredményeként a gyermekvédelem szempontjai felülkerekedtek azon a tényen, hogy (egykori) ellenséges államokról volt szó. A nemzetközi gyermekvédelem virágzó korszakát kezdte élni, igaz, ennek gyökerei a nyomorúságos állapotokban keresendők. A gyermekek jogait összefoglaló genfi nyilatkozat a soft law körébe sorolható, de az abban foglaltak megjelentek a jogszabályoki rendelkezésekben is. A Gyermekvédelmi Unió első alkalommal 1920-ban ült össze Genf városában, ahol Széchenyi László gróf szólalt fel a gyermekek külföldi üdültetése érdekében, igyekezve az ügynek minél több államot megnyerni. A Népszövetségben is foglalkoztak a kérdéssel, miután az Osztrák Államvasutak csak jelentékeny díj fejében voltak hajlandóak biztosítani a gyermekvonatok áthaladását, amit sem a befogadó államok, sem szülők nem tudtak vállalni, ellenben a magyar állam sem tudott az Országos Gyermekvédelmi Ligának olyan támogatást biztosítani, ami ezt fedezni tudta volna. A Népszövetséget kérték az osztrák díj megszüntetésére. A kezdeményezés sikerrel járt, aminek hatására a díjakat csökkentették.

Két vonatkozó rendelet született e tárgykörben: a vallás- és közoktatási miniszter és a pénzügyminiszter 1919 decemberében kibocsátott rendeletei az Országos Gyermekvédő Ligát bízták meg a hollandiai üdültetés megvalósításával. A fogadó szervezetek által támasztott kritériumokat e jogszabályban találjuk: a 6-14 év közötti, jó egészségi állapotban lévő gyermekeknek alapszintű német nyelvtudással kellett rendelkezniük. A programban való részvétel a gyermekek és a családjaik számára nem járt semmilyen költséggel. A program első kormánybiztosává Széchenyi Lászlót nevezték ki 1920 júliusában.

Az első vonatszerelvény 1920 februárjában indult Hollandiába. Az állami támogatás jeleként a védelmi minisztérium bocsátott rendelkezésre vonatokat, majd a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium feladatává vált az anyagi fedezet előteremtése az állami költségvetés terhére. Az Országos Gyermekvédő Liga rendszeres és rendkívüli támogatásban részesült. A magyar állam részéről erős volt a propaganda-tevékenység, a vallás és közoktatási miniszter

²⁵ A szerzőnek a gyermekvédelem körében megjelent művei közül lásd: Kovács-Szépvölgyi Enikő: Züllött, erkölcsi romlásnak kitétt és kihágást elkövető gyermekek védelme Magyarországon a 20. század első két évtizedében. In Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.): Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére. ORAC Kiadó Kft., Budapest, 2023, 221-226. o.; Kovács-Szépvölgyi Enikő: A javító nevelés mint a speciális prevenció eszköze – a jogintézmény története hazánkban és külföldön a 19–20. században. In Kovács-Szépvölgyi Enikő (szerk.): Kihívások a büntetőjogi jogalkotás terepében a 19–21. században: Külföldi minták és nemzeti megoldások. Gondolat, Budapest, 2022, 99-112. o.; Kovács-Szépvölgyi Enikő: Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvénycikkek 120. évfordulójára. In Mezey Barna (szerk.) Kölcsonhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában. Gondolat, Budapest, 2021, 316-323. o.

²⁶ Bibó István gyermekként szintén részt vett az üdültetésben.

elrendelte, hogy a Holland című filmet minden moziban vetítsék, és azt felvették az ifjúság számára kifejezetten ajánlott filmek listájára is.

A Vásárhelyi napló tanúsága szerint a gyermeküdtetés ügyét Bethlen István miniszterelnök is aktívan felkarolta, és igyekezett elérni, hogy a marosvásárhelyi gyermekek is részt vehessenek a programban. A programról a Képviselőházi Naplók tanúsága szerint a parlament falain felül is több méltató szó hangzott el. Ernst Sándor a magyar állam legsikeresebb akciójaként tekintett a rá, amely eredményesebbnek látott bármilyen propaganda-tevékenységnél, míg Pusztai Gábor kisdipomatáknak hívta a külföldi üdtetésben részt vevő gyermekeket, jelezve szerepüket a magyar államról kialakítandó pozitív kép kialakításában.

A fogadó államokban komoly rokonszenv alakult ki Magyarország irányába, amelyet élénk kulturális transzfer is követett. 1925-ben Beck Lajos képviselő arra kérte a népjóléti minisztert, hogy bocsásson még több forrást a Liga részére, és e kérését 1926-ban is megismételte. Az 1926-ban érkezett miniszteri válasz azonban előrevetítette a program közelgő megszűnését. A magyar kormány külföldi bizalmas forrásokból úgy értesült, hogy rövidesen le kell zárnia az akciót, mivel a fogadó államok kezdték megelégni a gyermekek fogadását. Ez összhangban áll Marten Alders megállítással, aki főként a holland lelkesedés csökkenésében ragadja meg a program megszűnéséhez vezető okot. A program jelentőségét mutatta ugyanakkor, hogy Horthy 1924–25-ben számos, a programban részt vevő magyar állampolgárnak adományozott állami kitüntetést, köztük a magyar Vöröskereszt érdemrendjét, érdeméremét és érdemcsillagát.

Arra vonatkozóan, hogy hány gyermek telepedett le véglegesen a befogadó családoknál, pontos adataink nincsenek, 80 és 1500 fő közötti számokról tudunk. A Rétei Orsolya által talált adatok néhány esetben sor került az ún. „gyámsági átruházásra”. Az előadó ugyan e fogalom használatával nem ért egyet, de szükségesnek gondolta a kérdés további kutatását. A magyar gyermekvonat-akció az 1930-as években a spanyol polgárháborúban szolgált mintaként.

Heil Kristóf Mihály (RETÖRKI, HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) előadása Svájcra fókuszált. Az előadó Svájcot az 1930-1960 közötti Európa különös pontjaként definiálta. A segítségnyújtó, menedékhely Svájc toposza a 19. században alakult ki.²⁷ Sokan menekültek ide akkoriban, főként a bukott forradalmak vezetői (például Szalay László is Svájcban lelt menedékre). Napjainkban a svájci lakosság 30-40 százaléka első-, illetve másodgenerációs bevándorló, azonban feltehetjük azonban a kérdést, hogy ez mindig is így volt?

Svájc az első világháborút követően 26 000 menekültet engedett be, ennek tíz százalékát a volt Monarchia területéről, de az idegenekkel szembeni ellenérzések felerősödtek, ami eléggé hangos antiszemitizmussal társult az 1920/30-as években. Sokan érkeztek Olaszországból (főként vendégmunkások), akik a vendéglátóiparban helyezkednek el, és nem akartak asszimilálódni, ami ugyancsak felerősítette az idegengyűlöletet. Svájcban az 1944–45-ig tartó időszakot a korlátozott menekültpolitika jellemezte. Egyedül a politikai menekültek kaptak teljes jogállást, általában vezető politikusok, pártelnökök, kormányfők. Összesen 622 személy kérelmét bíralták el pozitívan. Az egyéb okból bevándorló személyek kevesebb joggal rendelkeztek, aminek hátterében az állt, hogy Svájc csak tranzitország kívánt lenni a menekültek számára.

Svájc egészen 1944-ig olyannyira elzárkózott a menekült-igények teljesítésétől (még zsidó menekülteket sem fogadtak be), hogy a semleges Svájc korábban pozitív megítélése teljesen negatívvá vált. Az ország vezetését Charles de Gaulle, illetve Cordell Hull (USA

²⁷ Lásd: Heil Kristóf Mihály: Mítosz és valóság: Svájc a befogadóállam? In JOG.történet. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja. 2020. december 7. mtajogtortenet.elte.hu/blog/heil-kristof-mihaly-mitosz-illetve-heil-kristof-mihaly-svajc-a-kantonok-szovetsége-a-svajci-demokracia-es-hatalommegosztas-rovid-tortenete. In Beke-Martos Judit (szerk.): Összetett állammodellek és a hatalommegosztás elve. Gondolat Kiadó, Budapest, 2022, 67-82. o.

külgügyminisztere) is nyíltan kritizálta. A változások akkor kezdődtek, amikor Max Petitpierre került a svájci külügy élére, aki hazájának gazdasági erejét úgy akarta visszaszerezni, hogy közben újraéleszti Svájc pozitív megítélését, amiben központi szerep jutott a menekülteknek segélyt nyújtó Svájc toposzának felélesztésének.

Svájc ezt követően egyfelől nemzetközi európai segélyakciók keretében, másrészt az egyetemlegesség elvéből kiindulva mindkét blokk országaiból fogadott be menekülteket. A gazdasági kapcsolatokat először Magyarországgal építették újra. Svájcban 1945 előtt mindössze néhány száz magyar élt, és ez nem változott 1947-re sem, amikor a menekültek közül 606 személy vallotta magát magyarnak (ez az összes menekült 1,4 %-át tette ki).

Nagyobb létszámban az 1956. évi forradalmat követően érkeztek magyarok, főként 1956 októberében, illetve novemberében, valamint 1957 elején. Lakosságszám-arányban Svájc fogadta be a legtöbb menekültet, akiknek száma 15 000–20 000 közé volt tehető. 13000 fő érkezett 1957 elején, közülük 4000-en mennek tovább, vagy vándoroltak vissza Magyarországra. A menekültek 1956-ot követően több problémával is szembesültek, ide tartozott a letelepedés, illetve a munkavállalás kérdése. Az egyik legfőbb gondot az jelentette, hogy a menekültek mindössze néhány százaléka beszélt németül.

1958. december 14-én Olten városában alapították meg a korábban Svájcba érkezett magyar menekültek segítése érdekében a Svájci Keresztény Magyar Munkás Szövetséget, főként a fenti problémák megoldása érdekében. A szervezet munkaügyi, illetve jogvédelmi kérdésekben próbált a menekültek segítségére lenni. 1962-ben Böröcz Józsefet választották a szervezet elnökévé,²⁸ amelyhez az 1958. évi alapítást követően 250-en csatlakoznak. A szervezet székhelye 1961-be Zürichbe került, és működési köre teljesen lefedte az emigráns szervezetekre jellemző tevékenységi köröket.

Sok esetben segítséget nyújtott a turistavízumok szerzésében, ami alapesetben 2–3 hónapot is igénybe vehetett, de a szervezet munkatársainak néha egy nap alatt sikerült ezt biztosítaniuk a tagok és pártfogoltjaik részére. Segítettek azokon is, akik munka nélkül maradtak, illetve közreműködtek a svájci állampolgárság megszerzésében azok esetében, akik eleget tettek a törvényben meghatározott 12 éves helybelakási feltételnek.

Meghatározó volt a kulturális tevékenységük, amelynek keretében közreműködtek a hagyományok ápolásában (néptánc, énekkar szervezése által), de említésre méltó a genfi emberi jogi szervezetekkel való kapcsolattartás, amire főként Ceaușescu falurombolási programja miatt volt szükség. A Svájci Keresztény Magyar Munkás Szövetséget tevékenysége összekapcsolódott a Magyar a Magyarért Mozgalomával is. Egy 1967 december elején megjelent tudósítás alapján Böröcz Józsefnek közel 300 000 frankot sikerült összegyűjtenie, amelyet a határontúliak megsegítésére fordított, főként Erdélyben.

A konferencia előadóinak nézetem szerint sikerült a 20. századi magyar emigráció történetét komplex módon megragadniuk. Az előadások információban gazdagok voltak, de néhány személyes történet felelevenítésének köszönhetően mégis sikerült emberközeli módon prezentálni azok sorsát, akik a 20. században politikai, illetve gazdasági okok miatt Magyarország elhagyására kényszerültek. Átfogó képek kaphattunk a különböző emigráns csoportok célkitűzéseiről, a gondolkodásmódjukat determináló felfogásokról. Bepillantást nyerhettünk az 1956. évi forradalmat követő menekülthullám kezelésének politikai mozgatórugói mögé, és az egyes európai országok között fennálló különbségeket is sikerült határozottan bemutatni. Mindezek alapján kiemelten várom nemcsak a konferencia anyagát összefoglaló kötetet, de az esetleges folytatást is, amire a résztvevők közül néhányan utaltak is.

²⁸ Lásd: Heil Kristóf Mihály: Böröcz József, egy élet a svájci magyarság szolgálatában. In JOG.történet. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja. 2021. november 29. mtajogtortenet.elte.hu/blog/heil-kristof-borocz-jozsef